

OCJENE I PRIKAZI

Daniel Reig, *AS-SABIL, DICTIONNAIRE ARABE-FRANÇAIS — FRANÇAIS — ARABE*, Collection »Saturne«, Librairie Larousse, Paris, 1983.

Poznati svjetski izdavač *Librairie Larousse* svojoj izuzetno vrijednoj zbirci rječnika i enciklopedija, kolekciji »Saturne«, pridodao je *As-Sabil*, arapsko-francuski i francusko-arapski rječnik.

As-Sabil je, prije svega, rječnik savremenog arapskog jezika, čiji je osnovni dio i dio kojem je posvećeno najviše pažnje, arapsko-francuski rječnik, dok je dio u kojem je francuski jezik polazište dat u formi indeksa. Cilj izdavača i autora je bio, kako se u uvodu uz *As-Sabil* kaže, da se zbog svakodnevno narastajućih potreba upoznavanja sa cjelinom savremenog života arapskog svijeta putem jezika, arapski jezik učini što pristupačnijim. Da bi se ostvario ovaj cilj, postavljena su tri neposredna zadatka: 1. da to bude rječnik savremenog arapskog jezika, 2. da bude što iscrpniji i 3. da bude što praktičniji. Kada se ima u vidu izuzetno bogatstvo arapske leksike, vrijeme i prostor na kojem se ovaj jezik razvijao i izuzetno bogata jezička i leksička tradicija kod Arapa, jasno je koliko je ovakav zadatak teško u potpunosti ostvariti.

Da bi ispunio uslov »savremenosti« i da bi na izvjestan način »ograničio« to ogromno more arapske leksike, autor se opredijelio da

mu osnovni izvori budu školski priručnici, dnevna i nedjeljna štampa, te arapska književnost. Autor se s pravom odlučio, između ostalih izvora, i za školske priručnike prije svega zbog toga što oni igraju izuzetno važnu ulogu u cjelokupnom obrazovnom sistemu, i s druge strane, što odražavaju određeni vremenski i prostorni, leksički i, uopšte, lingvistički kontinuitet. Naime, u udžbenike je uključena, makar u fragmentima, bogata književna tradicija, od predislamskog doba do danas, te tradicija iz različitih oblasti duhovnog stvaralaštva (naučnih oblasti i filozofskih i vjerskih disciplina), čija je terminologija fiksirana više od deset vijekova. Takođe nije zanemariva i činjenica da znatan broj ovih priručnika kruži od Maroka do zemalja Arapskog zaliva gdje igraju važnu ulogu u njegovanju i razvijanju arapskog književnog jezika. Ova posljednja činjenica bila je jedan od razloga zbog kojih se autor opredijelio i za dnevnu i nedjeljnu štampu kao jedan od izvora za *As-Sabil*, a posebno onu štampu koja se čita u gotovo cijelom arapskom svijetu. I, na kraju, treću grupu izvora sačinjavala je arapska književnost. Leksika iz starije književnosti, kao i ona iz perioda neoklasicizma (1850—1900), čiji je jezik i stil bio pod snažnim uticajem klasične arapske književnosti i perioda preporoda (1900—1950), kao što smo naprijed rekli, mogla se susresti i u priručnicima. Zbog toga je autor posebnu pažnju posvetio savremenoj književnosti (1950—1980), čiji su autori savremenici os-

lobodilačkih pokreta i revolucija i poslijeratne tehnološke revolucije čija su djela dala značajan doprinos kako oslobodenju njihovih naroda tako i u pogledu njihovog identiteta i pronalaženja mjesta u međunarodnoj zajednici.

Da bi ispunio drugi zadatak, »iscrpnost«, autor je uzeo u obzir i druga mass-media, u prvom redu radio i televiziju, zatim literaturu, od ekonomike i politike do nauke i tehnike, kao i one riječi koje su još uvijek prisutne u svakodnevnom životu u većini arapskih zemalja, a čiji su ekvivalenti na francuskom ili drugim evropskim jezicima nepoznati. Rječnik sadrži, kako je u uvodu to rečeno, nešto više od 45.000 leksičkih jedinica upotrijebljenih u oko 40.000 izraza, te hiljade izreka i poslovice. Dodajmo ovome, radi potpunijeg uvida, da rječnik sadrži 6092 arapska korijena.

Što se tiče reoanija arapskih riječi u arapsko-francuskom dijelu rječnika, autor se opredijelio za dosljedan etimološko-semantički princip, tj. nizanja arapskih korijena (skupa suglasnika koji služe za daljnje tvorbe) alfabetskim redom, a unutar jednog korijena prema stepenu derivacije. Interesantno je napomenuti da autor razlikuje i dosljedno provodi u organizaciji rječnika dvije vrste derivacije: vertikalnu i horizontalnu. Pod vertikalnom derivacijom podrazumijeva se izvođenje proširenih glagolskih vrsta, od osnovne ili prve pa dalje (što označava rimskim brojevima od II do XII), a pod horizontalnom, derivacije iz glagolskih u imenske oblike. To znači da, na primjer, unutar jednog trokonsonantskog korijena najprije dolazi glagol, i to u I vrsti (u 3. licu muškog roda u perfektu sa oznakom srednjeg vokala za imperfekt i infinitivom — masdarom — u akuzativu), a potom svi imenski oblici izvedeni iz glagola u I vrsti. Tek nakon ovoga navodi se slijedeća glagolska vrsta, koja se konkretno

javlja kod dotičnog glagola, i njena tzv. »horizontalna« derivacija. Ovakva podjela je neubičajena u dvojezičnim rječnicima. No, sasvim je izvjesno da je time autor želio postići dva cilja. Prvo, da arapska riječ zadrži svoj formalni i pojmovni identitet, te da se mogu pratiti semantičke, etimološke i morfološke promjene, i drugo, da rječnik bude što praktičniji i ekonomičniji (misli se na uštedu prostora), posebno njegov francusko-arapski dio. Naime, ovaj dio dat je u formi indeksa. Svaki arapski korijen u arapsko-francuskom dijelu rječnika nosi broj, a uz svaku francusku riječ dat je samo broj korijena i rimski broj koji označava glagolsku vrstu ili »vertikalnu derivaciju«, unutar koje se može naći odnosna riječ. Time je autor postigao ne samo praktičnost i ekonomičnost nego i to da svaki korisnik rječnika osim ponuđenog arapskog ekvivalenta i, eventualno, sinonima, sam izabere poneku nijansu, izabere sintagmu u kojoj se odnosna riječ može naći, jednom riječju nudi bogatstvo arapske leksike.

Na kraju, recimo i to da *as-Sa-bil*, osim uputstva za korištenje, arapskog alfabeta s transkripcijom arapskih glasova, pregleda krtica i znakova u arapskom i francuskom tekstu i drugih korisnih obavještenja, koja obično sadrže ovakvi rječnici, sadrži kratku gramatiku arapskog jezika (str. 14—45) i uputu u francusku gramatiku s tabelom konjugacija nepravilnih glagola. Razumljivo je da je u ovom trenutku teško dati kompletniju ocjenu vrijednosti ovog rječnika — to će biti moguće tek nakon dužeg korištenja za različite tekstove — međutim, sasvim je sigurno da je arabistika dobila još jedan vrijedan priručnik. Dodir s ovakvim priručnikom nužno nameće pomisao, imajući posebno u vidu sve širi razmah saradnje naše zemlje s arapskim zemljama, o potrebi za izradom i štampanjem sličnog arapsko-srpskohrvatskog i srpskohrvatsko-

arapskog rječnika. Čini se da za ovo postoje svi potrebni preduslovi: kadrovi, izvanredan *Arapsko-srpskohrvatski rječnik* dr Teufika Muftića koji može poslužiti kao polazište, te razumijevanje koje se može očekivati od šire društvene zajednice.

A. Ljubović

Erich Prokosch: STUDIEN ZUR GRAMMATIK DES OSMANISCH — TÜRKISCHEN

unter besonderer Berücksichtigung des Vulgärosmanisch-Türkischen. Klaus Schwarz Verlag, Freiburg, 1980, str. 278.

Svima koji se bave znanstvenim radom na polju orijentalistike dobro su poznata izdanja Klause Schwarza, orijentaliste i izdavača u čijoj su nakladi, u serijama *Islamkundliche Untersuchungen* i *Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkvölker*, publikovana brojna značajna djela iz spomenutih oblasti. Turkologa-osmanistu, čak i onda kad njegov interes nije usmjeren ka izučavanju jezika, posebice će interesirati publikacija koju ovom prilikom želimo predstaviti: knjiga E. Prokoscha sa naslovom *Studien zur Grammatik des Osmanisch—Türkischen* (unter besonderer Berücksichtigung des Vulgärosmanisch—Türkischen).

Spomenuta studija posvećena je sintaksi osmansko-turskog jezika od 17. do 20. vijeka. Treba odmah napomenuti da je rađena na stanovitom korpusu prozних tekstova, što znači da je obrada sintaksičkog nivoa osmansko-turskog jezika u izvjesnoj mjeri uslovljena materijalom koji odabranj korpus pruža. Pokušaj da se bilo koji strukturni nivo jezika obradi na ograničenom korpusu, ma koliko on bio velik, a ne akceptijom svih fenomena spe-

cifičnih za taj nivo, mogao bi se u određenom smislu smatrati nedostatkom. U konkretnom slučaju, imajući u vidu namjeru autora da da i poseban osvrt na one jezičke fenomene koji se ne smatraju normom književnog jezika navedene epohe, takav postupak moramo prihvatiti kao sasvim opravdan u metodološkom smislu. Jer, izuzevši nekolicinu parcijalnih radova, jezik određene vrste prozних djela, koji E. Prokosch naziva *Vulgärosmanisch-Türkisch*, nije privlačio osobitu pažnju turkologa, te se znanstveno utemeljenje studije na izvornom tekstu pokazalo nužnim.

U svojoj studiji o osmansko-turskom jeziku E. Prokosch obrađuje sve značajne aspekte sintakse, u smislu u kojem je tradicionalna nauka o jeziku određuje kao »nauku o konstrukciji skupova riječi i rečenice«. Prihvatajući izrečenu definiciju, autor svoje minuciozno izlaganje o zamjenicama (str. 18), brojevima (str. 29), postpozicijama (str. 32), imeničkim konstrukcijama (str. 34) glagolskim vremenima i načinima (str. 54), gerundivnim formama, participijima i proparticipijima (str. 151), turskim i arapskim infinitivima (str. 97), kao i izlaganje o tipovima rečenica, anakolutskim konstrukcijama, sintaksičkom pleonazmu i tautologiji (str. 168—214) i drugim elementima osmansko-turske sintakse, potkrepljuje brojnim primjerima koje obavezno navodi u *izvornom obliku* (arapskim pismom) i u *naučnoj transkripciji*.

Pojava ovakve studije višestruko je značajna. Prvo, u njoj je, kao što smo već napomenuli, obrađena sintaksa osmansko-turskog jezika na korpusu teksta nastalih u vremenskom periodu od 17. do 20. vijeka, ali sa značajnim referencama i na staroosmanski jezik (posebno jezik Aşikpaşazâdea). Značaj studije akcentira i činjenica da je sintaksa osmansko-turskog jezika, a naročito klasičnog osmanskog jezika, do sada gotovo zanemarivana.

Drugo, autor studije pažnju usmjera-va ka jeziku *proznih tekstova* čiju većinu čine hronike, putopisi i historiografska djela, dakle, jeziku koji po mnogim karakteristikama izlazi izvan okvira književnog jezika (*Hochsprache*, odnosno *Fasih Türkçe*). Primarnu literaturu čine 22 djela među kojima su, primjerice, i *Âşikpaşazâde Ta'rihi*, *Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, *Cevâhiri't-tevârih*, *Naimâ Tâ'rihi*, *Tâ'rih-i Peçevi*, *Silîhdâr Ta'rihi*, *Solakzâde Ta'rihi* i dr.

Jezik ovih djela E. Prokosch naziva *Vulgärosmanisch-Türkisch*; on bi se, istina, (uslovno) mogao tretirati i kao poseban funkcionalni stil književnog jezika (*Fasih Türkçe*), budući da između njih ne postoji oštra granica. E. Prokosch ispravno primjećuje da se granica između standardnog jezika osmanske poezije i nauke (*Hochsprache* = *Fasih Türkçe*) i jezika proznih djela (hronika, putopisa, historiografskih djela i sl. = *Vulgärosmanisch-Türkisch*) vremenom pomjerala, ali da je uvijek bila dosta neodređena (*Uvod*, str. 2). Njihova zajednička karakteristika najočitija je na leksičkom planu: oba su opterećena velikim brojem arapskih i perzijskih riječi, konstrukcijâ, sintagmi i frazeoloških izraza. Osim toga, sva pisana djela svjedoče i o brojnim autohtonim sintagmama i frazeološkim izrazima koji su se u osmansko-turskom jeziku razvili na bazi arapske i perzijske leksike. Zbog toga autor *Studije* obavezno navodi kako paralelne leksičko-sintaksičke pojave u sva tri jezika tako i one koji su, kada je u pitanju arapsko-perzijski leksički sloj, specifične isključivo za osmanski jezik.

Ipak, postavlja se pitanje da li je moguće konstatirati neke osobenosti proznog jezika u odnosu na poetski jezik kao tipični uzorak standardnog osmanskog književnog jezika. Odgovor je da je moguće, i to na svim jezičkim nivoi-

ma. Te osobenosti se očituju u brojnosti ortografskih varijanata arapskih i perzijskih riječi, načelnom odsustvu futurskih formi na *-(y)asi*, *-(y)isar* i *-(y)acak*, netipičnim slučajevima upotrebe nekih zamjenica i brojeva, velikom broju anakolutskih konstrukcija za koje autor kaže »da se u izvjesnom smislu mogu uporediti sa pleonističkim gomilanjem sinonima u književnom osmanskom jeziku«, te u distribuciji rečeničkih elemenata. U ovom nabrajanju namjerno smo izostavili neke »granične slučajeve« (npr. upotreba gerundiva na *-(y)up* sa veznikom *ve* i sl.). Pažljivo registriranje svih ovih, a i drugih fenomena tipičnih za *Vulgärosmanisch-Türkisch*, čini osobenom ovu studiju koja, ističemo to kao *treći* važan momenat, može poslužiti i kao koristan udžbenik i priručnik mlađim osmanistima koji se opredjeljuju za rad na izvorima.

Na kraju želimo istaći da je autor ove značajne studije konsultirao preko 70 bibliografskih jedinica (sekundarna literatura), među kojima je zastupljen i veliki dio radova o arapskom i perzijskom jeziku. Pored opširnog gramatičkog indeksa, *Studija* ima i dva aneksa koja čine zapažanje o važnijim djelima primarne literature (str. 232) i napomene uz osnovni tekst (str. 239—257).

E. Caušević

Hasan Kafija Prušćak, IZABRANI SPISI, Uvod, prevod i bilješke:

Amir Ljubović i Fehim Nametak. Veselin Masleša, Biblioteka »Kulturno nasljeđe«, Sarajevo 1983, 189 str.

Pitanju proučavanja kulturnog nasljeđa svih naših naroda i narodnosti u posljednje vrijeme poklanja se naročita pažnja, kako bi se

naučno argumentovano i kritički vrednovano ukazalo na pojedine periode i stvaraoce naše bogate kulturne prošlosti. Među tim proučavanjima značajno mjesto zauzima i izučavanje kulturnog naslijeđa onog dijela domaćeg, prvenstveno bosanskohercegovačkog stanovništva, koje je dugo vremena svoje književno stvaralaštvo iskazivalo na orijentalnim jezicima. Na tom polju već su evidentni rezultati koji se očituju u sve većem broju radova i djela koja sa punom ozbiljnošću i potrebnom naučnom akribijom osvjetljavaju određene probleme iz ove oblasti i obrađuju pojedine autore i njihovo stvaralaštvo. Jedno od takvih djela je, bez sumnje, knjiga: Hasan Kafija Prušćak, *Izabrani spisi*.

Ličnost i djelo Hasana Kafije Prušćaka (Prusac 1544 — Prusac 1615) dugo su vremena u žiži interesovanja orijentalista, donedavno više u inostranstvu nego kod nas. O njemu su pisali osmanski hroničari i putopisci neposredno poslije njegove smrti, da bi ga kasnije bilježili svi značajniji autori djela iz područja istorije književnosti, hronika, putopisa, enciklopedija. O sadašnjim rezultatima istraživanja ličnosti i djela Hasana Kafije Prušćaka napisano je više radova, a ova knjiga predstavlja izbor u kome je našoj naučnoj i široj javnosti, preko prevoda na srpskohrvatski jezik, predstavljeno šest spisa iz raznih oblasti stvaralaštva ovog autora.

Knjiga sadrži *Predgovor* (str. 5-13) u kome Sulejman Grozanić, također dobar poznavalac ovog autora, govori o stvaralaštvu Hasana Kafije Prušćaka i interesovanju koje su njegova djela pobuđivala već od XVII vijeka, dakle odmah poslije njegove smrti, pa sve do danas. Pisac predgovora daje podatke o djelima Hasana Kafije Prušćaka kao istaknutog mislioca i naučnika na polju humanističkih disciplina, ukazujući na to da »sva njegova djela imaju jasno misaono, i

opšte i praktično, društveno i kulturno opredjeljenje.« Poseban naglasak stavljen je na racionalističku crtu Prušćakovog mišljenja, sistematičnost koja je provedena kroz sva njegova djela i konstataciju da njegov cjelokupan opus predstavlja odraz vremena u kome je nastao, te kao takav može poslužiti kao izvor za proučavanje kulturne, ekonomske, političke i vojne istorije. Naročitu vrijednost ovog pisca čini njegova obrazovanost, široka obaviještenost i visoko mišljenje o nauci i obrazovanju.

Knjiga je podijeljena na dva osnovna dijela: *Hasan Kafija Prušćak — život i rad* i *Prevodi*, unutar kojih je napravljena podjela po poglavljima.

U prvom dijelu predstavljena je *Biografija* (str. 17-21) ovog autora koja se bazira na podacima datim u autobiografiji, a upotpunjena je i kasnijim saznanjima o Prušćakovom životu i stvaralaštvu, te zadužbinama koje je podigao u svom rodnom Pruscu. Za njegovo ime vezane su i legende koje su se sačuvala sve do naših dana, a spominjan je i u narodnoj pjesmi, što je dokaz njegove izuzetne popularnosti u ovom kraju.

Prušćakov rad na logici (str. 21-27) obuhvata kratak istorijat logičkih izučavanja od Aristotela i prevoda njegovih spisa na arapski jezik, preko najpoznatijih arapskih logičara al-Farabija, Ibn Sinaa, Ibn Rušda i drugih, do Prušćaka i njegova dva djela iz ove oblasti: *Kafijin kompendijum iz logike* i *Komentar Kafijina kompendijuma iz logike*. Kako rukopis drugog djela nije pronađen, ovdje je u osnovnim crtama predstavljen sadržaj *Kompendijuma* i posebno istaknuto »da je ovo djelo značajno zbog toga što je jedno od prvih djela—udžbenika iz logike kod nas u Bosni i Hercegovini u kojem je pregledno izložena logička građa kakva je u

ono vrijeme bila, građa u kojoj se baštini arapska, a u njoj bogata logička misao u čijem je temelju Aristotel«.

U *Filološkim raspravama* (str. 27-31) samo su spomenuta Kafijina djela *Ispitivanje »Istraživanja iz stilistike«* i komentar tog djela, dok je šire predstavljena *Rasprava o izrazu čelebi* i razlozi njenog pisanja, te nastanak i upotreba izraza *čelebi* u turskoj administraciji u našim krajevima, zatim u književnom jeziku i kasnije u toponomastici i onomastici.

Najviše pažnje u desadašnjim istraživanjima, kako domaćih tako i stranih orijentalista, pobuđivala je rasprava *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*, pa je tom djelu posvećeno poglavlje *Prušćakovo viđenje uređenja države* (str. 31-45). Istaknuta je brojnost sačuvanih rukopisa ovog djela u bibliotekama i rukopisnim fondovima kod nas i u svijetu, kao i prevodi ovog djela na francuski, turski, mađarski, njemački i srpskohrvatski jezik. Djelo je prikazano prema redosljedu izlaganja materije, a sadrži uvod, četiri poglavlja ili temelja i zaključak, te objašnjenja vezana za pojavu ovog Prušćakovog djela kao »rezultat specifičnih protivrječnosti koje su vladale u Osmanskom Carstvu krajem XVI vijeka i njegovog sopstvenog teorijskog i praktičnog pokušaja da da doprinos društvenoj reformi«.

Sedam radova predstavljeno je u *Kafijinoj djelatnosti u oblasti prava* (str. 45-49). Svi su nastali kao rezultat potreba kadrijske službe koju je Prušćak dugo godina obavljao i uglavnom su prerade ili komentari drugih djela iz ove oblasti, te interpretacije određenih stavova u sušskom postupku.

Dogmatika (str. 49-53) obrađuje Prušćakova djela iz oblasti teologije, tačnije kelama (apologetike), pri čemu se akcenat stavlja na određivanje predmeta i svrhu znanosti o kelamu, dakle na definiciju

pojma *kelâm* i sadržaj rasprava koje su se stoljećima vodile oko pojedinih pitanja iz ove oblasti. Na kraju je predstavljeno najznačajnije Prušćakovo djelo iz ove oblasti, *Rajske bašče o načelima vjerovanja* koje ima predgovor i osam poglavlja, »Bašči«.

Prušćakovo djelo *Niz učenjaka do posljednjeg vjerovjesnika* ima posebnu vrijednost jer je jednim dijelom autobiografskog karaktera, a djela te vrste su u orijentalnim književnostima vrlo rijetka. Njemu je posvećeno posljednje poglavlje ovog dijela knjige, *Biografije učenjaka* (str. 54-57). Cjelokupan spis sastoji se iz tri dijela: prvi dio je hagiografski, drugi spada u istoriju islamskog prava, dok je treći, za nas najinteresantniji dio, autobiografija Hasana Kafije Prušćaka. Zbog toga je teško odrediti da li je djelo literarnog ili naučnog karaktera, pa se za njega kaže: »Ono nije ni literatura u današnjem smislu riječi jer ovakav način pisanja biografija i hagiografija karakterističan je samo za Orijent, i to u srednjem vijeku. Ovo djelo nije ni nauka u današnjem smislu te riječi, mada se po nekim svojim karakteristikama, kao korišćenju raspoložive literature, navođenju izvora i vršenju samog izbora ličnosti čije biografije pruža, može ocijeniti kao vrijedno naučno djelo svoga vremena«.

U drugom dijelu knjige donešeni su prevodi odabranih Prušćakovih spisa, ili njihovih pojedinih dijelova, iz svih navedenih oblasti u kojima se Kafija ogledao kao stvaralac. Tako je logika predstavljena prevodom djela *Kafijin kompendijum iz logike* (str. 63-85), filologija prevodom *Traktata o izrazu »čelebi«* (str. 87-89), dok rasprava *Temelji mudrosti o uređenju svijeta* (str. 91-112) pokazuje Kafijino poimanje države i društva. Kratka rasprava *Mač kadrije ili o kažnjavanju* (str. 115-117), nastala

kao habilitacijski rad za novo imenovanje na kadijsku dužnost, predstavlja Kafiju kao pobornika zakonskog suđenja u svim slučajevima, a protiv ustaljene prakse »narodnog kažnjavanja« na licu mjesta, a prvo, temeljno poglavlje spisa *Rajske bašče ili o temeljima islamskog vjerovanja* (str. 119—124) ističe Prušćakove stavove o teološkim problemima vezanim za islam i »krivovjerstvo« u islamu. Na kraju je donesen prevod *Niza učenjaka od posljednjeg poslanika* (str. 125—154), djela čiji smisao značaj već istakli.

O samim prevodima ne treba posebno govoriti, budući da su oni rezultat dugogodišnjeg rada dvojice orijentalista koji su se bavili istraživanjem ovog autora i njegovog djela i da su neki od ovih prevoda uz prigodne studije o Prušćaku i problematiji kojom se bave već bili na uvidu naučnoj javnosti. Ono što želimo ovdje istaći, to je serioznost koja se ogleda u pripremanju ovog djela kroz korištenje i upoređivanje svih do sada pronađenih rukopisa Prušćakovih djela. A kako se vidi iz *Bibliografije radova Hasana Kafije Prušćaka* (str. 159—179), koja je donesena kao jedan od priloga u knjizi, ovaj broj je itekako obiman. Usudujemo se reći da je ovo do sada najkompletniji popis u kome su sadržani svi poznati rukopisi Kafijinih djela, hronološkim redom nastanka, sa svim potrebnim podacima: gdje se rukopis nalazi, signatura, eventualni podaci o prepisivaču, mjestu i vremenu nastanka određenog rukopisa, podaci o izdanjima i prevodima djela ako ih ima, sa svim potrebnim napomenama i literaturom vezanom za određene podatke u bibliografiji.

Poseban osvrt dat je za djelo *Svjetlo istinske spoznaje o temeljima vjere* koje predstavlja jedini pronađeni Prušćakov autograf uopšte, a što je tek nedavno otkrio A.

Ljubović (vidjeti rad: Amir Ljubović, »Jedan autograf Hasana Kafije Prušćaka« u POF XXVIII—XXIX/1978—9, Sarajevo 1980, str. 123—134).

Smatramo da su priređivači ovog djela ovakvom pripremom i predstavljanjem ličnosti i stvaralaštva Hasana Kafije Prušćaka uspjeli da pristupačno, ali sa svom potrebnom naučnom akribijom, približe širem čitalačkom krugu ovog istaknutog pisca i mislioca čije je djelo umnogome obogatilo naša saznanja o kulturnom naslijeđu na orijentalnim jezicima kod nas.

L. Gazić

A. Elamrani — Jamal, LOGIQUE ARISTOTÉLICIENNE ET GRAMMAIRE ARABE (étude et documents). Librairie Philosophique J. Vrin, »Études Musulmanes«, XXVI, Paris, 1983, 237 str.

U izvanrednoj ediciji »Études Musulmanes«, izdavačke kuće Librairie Philosophique J. Vrin, nakon kapitalnih djela L. Gardeta, L. Massignona, R. Arnaldez, M. Hamidullaha, I. Madkura, G. C. Anawatića, T. Husseina i drugih svjetskih poznatih orijentalista, prevoda arapskih klasika Ibn Sina-a (Avicenne), *La métaphysique* i al-Gazalija (*Le livre du licite et de l'illicite*), kao dvadeset i šesta pojavila se knjiga Abdelalija Elamrani — Jamala, istraživača u Nacionalnom centru za naučna istraživanja (CNRS), pod naslovom *Logique Aristotelicienne et grammaire arabe*. (I u drugim edicijama iste izdavačke kuće objavljen je niz veoma značajnih djela od kojih, iz historije arapske filozofije, u prvom redu treba spomenuti monumentalno djelo Ibn Sina-a

Kitab al-'iṣārât wa al-tanbihât — *Livre des directives et remarques* u prevodu A. — M. Goichon.)

Istorija evropske logike koja počinje s Aristotelom i njegovim *Organonom* jednu od najznačajnijih faza provela je u arapskom, a potom i šire, u islamskom svijetu. Arapska logika, ili tačnije logika pisana na arapskom jeziku, gotovo u cijelosti je prihvatila rezultate Aristotelovog *Organona*, dograđivala ih, nje govala i, na kraju, prenijela na Zapad i spasila od zaborava (opširnije o istorijatu arapske logike vidjeti u: Ibrahim Madkur, *L'Organon d'Aristote dans le monde Arabe*, ista edicija, II éd., Paris, 1969). S obzirom na izuzetno interesovanje koje je pobuđivalo Aristotelovo djelo u arapskom svijetu i utemeljenje logike i u ovom svijetu kao discipline koja je pretpostavka svih znanosti što će kod arapskih učenjaka podstaknuti razmah njihovih kreativnih napora, otvorilo se i pitanje odnosa između aristotelovske logike i arapske gramatike. Ono je, de facto, otvoreno s prvim susretom arapskog svijeta s ovim dijelom helenističke baštine u tekstovima arapskih filozofa i gramatičara s kraja IX i početka X vijeka da bi se ponovo oživjelo razvojem orijentalističkih studija u drugoj polovici XIX vijeka, posebno studija semitskih jezika.

U literaturi novijeg doba odgovori na ovo pitanje su se, u grubim crtama rečeno, uglavnom svodili na dva stava. U prvom slučaju, oslanjajući se na tezu prema kojoj je riječ o dva mentaliteta, dvije kulture, dvije koncepcije svijeta i, na kraju, dva jezika — arapskom, jeziku objave vezanom isključivo za teologiju i, donekle, pjesništvo, i grčkom, jeziku filozofije i logike, proizlazio je stav o nespojivosti grčke logike i arapske gramatike pa se, shodno tome, isključuje mogućnost bitnijeg uticaja grčke logike na arapsku gramatiku. Kao tipičan pri-

mjer za ovakve teze A. Elamrani — Jamal iznosi stavove E Renana iz njegovih radova »Histoire générale et système comparé des langues sémitiques« i »Averroès et l'averroïsme« koji se mogu rezimirati u stavu da »Arapi, zatvorili kao i svi semitski narodi u uskom krugu pjesničkog zanosa i profetizma, nisu nikada imali ni najmanje ideje koja se može nazvati racionalna nauka« (str. 9). U drugom slučaju, polazeći od stava da je grčka nauka nužno izvršila snažan uticaj na razvoj svih disciplina u arapskoj kulturi, te na osnovu leksičkih ekvivalencija u grčkoj logici i arapskoj gramatici, podržavala se teza o neospornom uticaju koji je izvršio Aristotelov *Organon*, odnosno prevodi njegovih dijelova, posebno *Peri Hermeneias*, na prve arapske gramatičare. Kao izrazitog predstavnika ovakve, »grčke hipoteze«, autor navodi njemačkog historičara A. Merna i njegove radove »L'origine de la grammaire arabe« i »Historia artis grammaticae apud Syros«.

Odbacujući, s jedne strane, »grčku hipotezu« i s druge strane, »dogmatska« gledišta u kojima se a priori odbacuje mogućnost grčkog uticaja jer se mogući odnos aristotelovske logike i arapske gramatike posmatrao iz ugla navodne suprotnosti grčke filozofije i islama, A. Elamrani — Jamal se odlučio da problemu pristupi na sasvim novi način. On je sebi postavio zadatak da sprovede analizu ovog problema na dva nivoa koja bi mu omogućila da istodobno izvrši kritiku dosadašnjih teza o aristotelovskom porijeklu arapskih gramatičkih kategorija i da, s druge strane, ovaj problem vrati u arapsku tradiciju — filozofsku i gramatičku — predstavljajući u dvije discipline po njihovom sadržaju i krajnjem cilju, njihovim metodama i sistematici. Tako je i knjiga podijeljena.

U prvom dijelu knjige (str. 17—73), shodno opredjeljenju autora, daje se pregled i kritika teza iz modernog perioda o odnosu aristotelovske logike i arapske gramatike. Budući da se ovaj odnos posmatrao i izučavao sa različitih nivoa i iz ugla različitih disciplina, autor ih, prema suštinskom ishodištu, razvrstava u tri discipline: komparativnu istoriju jezika, lingvistikku i filozofiju što čini u ovom dijelu knjige tri poglavlja: njegovu »Istorijsku tematizaciju« (str. 21—35), »Lingvističku tematizaciju« (str. 37—45) i »Filozofsku tematizaciju« (str. 47—56). U posebnom poglavlju uz ovaj dio knjige (str. 57—71) Elamrani — Jamal analizira one izvorne tekstove koji su bili osnova za zasnivanje gore navedenih teza, te vrijeme i uslove u kojima su nastali da bi ovaj problem, kako kaže autor, »oslobodio retrospektivnog gledanja« koje je nerijetko imalo za posljedicu pogrešno definisanje problema ili brkanje epistemološkog nivoa problema sa drugim, pa čak i sa ideološkim.

Drugi dio knjige (str. 77—146) predstavlja njen temeljni dio. U njemu autor, u tri poglavlja, utvrđuje različitost između ove dvije discipline počevši od opštih razlika kao što su definicije ovih nauka, njihovo mjesto i odnos u klasifikacijama, razlike između *znaka*, odnosno fonema u lingvistici i *inteligibilija* u logici i drugo, kako su ih vidjeli al-Farâbî as-Sigistânî, Yahyâ ibn 'Adî (I poglavlje, str. 77—105), zatim pojmovnih različitosti u čijem su središtu pažnje *ime*, *glagol* i *partikula* kao »dijelovi govora« (les parties du discours) i »dijelovi teorije propozicije (théorie de la proposition, II poglavlje, str. 107—127), do suštinskih razlika između imenske iskazne rečenice i propozicije (III poglavlje, str. 129—144).

Ustanovljavanje različitosti, kao i izlaganja iz prvog dijela knjige omogućili su autoru da dosljedno

pobije teze o direktnom uticaju aristotelovske logike na arapsku gramatiku i da ponudi svoj odgovor na pitanje koje je redovno bilo u središtu interesovanja: da li Aristotelovo djelo *Peri Hermenias* (ili kako ga na arapskom razivaju *al-'Ibâra*), posebno njegove četiri prve glave, sadrži elemente gramatike i da li je, ako ih i sadrži, moglo pružiti osnov za zasnivanje arapske gramatike ili, barem, poslužiti kao inspiracija za prve arapske gramatičare. Elamrani — Jamal negativno odgovara na ovo pitanje pokazujući da se arapska gramatika razvijala neovisno od aristotelovske logike te da ova logika, kao ni ona arapskog jezičkog izraza, nije izvršila nikakvog vidljivog uticaja. Kao dokaz stanovištu koje zastupa autor u trećem dijelu knjige pod naslovom »Prevodi« (str. 147—223) daje u prevodu na francuski jezik devet veoma interesantnih tekstova — dokumenata — iz X i XI vijeka od kojih, u prvom redu, treba spomenuti al-Farabijeve tekstove *Komentar Aristotelovog spisa »Peri Hermenias* (dva fragmenta iz I poglavlja) i *Knjigu o terminima upotrebljenim u logici* (I i II dio), dijelove iz čuvene at-Tawhidijeve knjige *Kitâb al-muqâbasât* (poglavlja: »Grčka logika i arapska gramatika — sukob između Abû Sa'îda as-Sirâfija i Mattâ Ibn Yûnusa-Filozofa« i »O onome što je zajedničko logici i gramatici«), fragmente iz knjige al-Bağaylûsija *Kitâb al-masâ'il wa al-ağwiba fi an-nahw* (odgovori: »O odnosima filozofije i šeriate« i »O odnosima logike i gramatike«) te tekstove az-Zağğâğija i Yahyâ ibn 'Adîja.

Ne ulazeći na ovom mjestu u podrobniju analizu autorovih interpretacija i stavova po pojedinim pitanjima (o tome ćemo drugom prilikom više), potrebno je, na kraju, istaći da ova knjiga A. Elamrani — Jamala, posebno zbog metode kojom autor pristupa razjašnjavanju odnosa grčka logika — arapska gra-

matika te izuzetno vrijedne dokumentacije, predstavlja značajan doprinos izučavanju ovog problema i knjigu koja može interesirati najširi krug orijentalista.

A. Ljubović

Hazim Šabanović, BOSANSKI PAŠALUK — POSTANAK I UPRAVNA PODJELA, Svjetlost, Sarajevo, 1982, str. 272.

Ovo djelo Hazima Šabanovića prvi put se pojavilo 1959. godine u izdanju Naučnog društva Bosne i Hercegovine. Kako zbog problematike koju obrađuje tako i zbog rezultata koje pruža, ova knjiga je pobudila interes naučne javnosti i za kratko vrijeme bila rasprodata. Zbog toga se pojavila potreba za njenim drugim izdanjem.

Drugo izdanje priredila je 1982. godine izdavačka kuća »Svjetlost« iz Sarajeva. U odnosu na prethodno izdanje ova knjiga ne sadrži nova saopštenja.

Proučavanje administrativno-teritorijalne podjele provincija Osmanskog Carstva do pojave ove knjige nije bilo predmet sistematskog izučavanja. U ovom djelu, koje predstavlja rezultat dugogodišnjeg naučno-istraživačkog rada, Hazim Šabanović je obradio pitanja uspostave i širenja osmanske vlasti u našim zemljama, kao i način i oblike organizovanja te vlasti. Posebno je posvetio pažnju postanku i upravnoj podjeli bosanskog pašaluka, kao posebnoj provinciji u sklopu Osmanskog Carstva i upravnim jedinicama koje su ulazile u njegov sastav.

Ovu kompleksnu problematiku autor je metodološki razradio u dva dijela. U prvom dijelu, koji nosi

naslov »Postanak bosanskog pašaluka« (str. 15—98), autor je prikazao istorijski razvoj nastanka Bosanskog pašaluka, počevši prikazom prvih prodora Osmanlija na tlo Evrope i organizacijom njihove vlasti na osvojenom području, preko osnivanja skopskog i bosanskog krajišta, kao prvih stalnih pozicija osmanske vlasti na našem prostoru. U isto vrijeme prikazao je i formiranje svih upravnih jedinica koje su ulazile u sastav Bosanskog pašaluka. Razrađujući naznačenu problematiku autor je dao nova naučna saopštenja o prvim pozicijama osmanske vlasti u Bosni, o vremenu osnivanja Bosanskog pašaluka i njegovom teritorijalnom opsegu.

Drugi dio rada koji nosi naslov »Upravna podjela Bosanskog pašaluka« (str. 101—234) sadrži prikaz upravne podjele bosanskog pašaluka i teritorijalnih promjena koje su nastajale do kraja njegova postojanja, a koje su bile uvjetovane strateškim, vojno-političkim, ili nekim drugim momentima.

Sagledavajući ovaj problem, na osnovu podataka koje nude brojni izvori, autor je konstatovao da je osmanska država u početku svoje vladavine organizovala upravu u našim krajevima u skladu sa zatečenim stanjem, i da je bosanski sandžak bio podjeljen na privremene upravne jedinice — vilajete koji su se teritorijalno poklapali sa posjedima bosanskog kralja i bosanskih feudalaca. Stabilizacijom osmanske vlasti i osvajanjem novih teritorija ta je podjela kasnije napuštena. Autor daje prikaz tih promjena, počevši od najmanjih teritorijalno-upravnih jedinica — nahija, do formiranja novih sandžaka koji su ulazili u sastav Bosanskog pašaluka.

Prikaz uspostave osmanske vlasti, njenog širenja, upravne podjele bosanskog sandžaka, autor je ilustrirao kartama prvih vilajeta skopskog i bosanskog krajišta, kartama

sandžaka, kao i kartom bosanskog pašaluka u cjelini.

Preina autorovoj zamisli ovo djelo trebalo je da sažri i prikaz administrativnog i vojnog uređenja Bosanskog pašaluka. Međutim, zbog autorove smrti taj dio ostao je neuraden. U Prilogima Orijentalnog instituta u Sarajevu (br. XVIII—XIX) posthumno je izišao rad H. Šabanovića pod naslovom »Bosanski divan — organizacija i uređenje centralne zemaljske uprave u Bosni pod turskom vlašću do kraja XVII stoljeća« koji bi po tematici mogao predstavljati komplementarni dio ove knjige.

Iako djelo u cjelini nije završeno, zbog svojih naučnih rezultata nezaobilazno je u daljnim naporima na izučavanju različitih problema iz istorije naših naroda pod osmanskom vlašću, naročito iz istorije Bosne.

H. Čar-Drnda

Valery Stojanov, DIE ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER OSMANISCH-TÜRKISCHEN PALÄOGRAPHIE UND DIPLOMATIK MIT EINER BIBLIOGRAPHIE.

Klaus Schwarz Verlag Berlin 1983, 329 str. (Islamkundliche Untersuchungen Band 76.)

Kada je J. Matuz ne tako davno pisao da nedostaje jedan iscrpan prikaz istorijskog razvitka osmanske diplomatike i paleografije, (*Herrscherurkunden des Osmanensultans Suleyman des Prächtigen*. Freiburg im Breisgau 1971, str. 1), vjerovatno nije pretpostavljao da će do realizacije ove njegove ideje doći relativno brzo. Jer djelo V. Stojanova, inače doktorska disertacija koja je branjena na Humboldt — Univerzi-

tetu u Berlinu, upravo predstavlja istoriju osmanske diplomatike za kojom se već podavno osjećala potreba.

Rad se sastoji iz dva osnovna dijela: a) nastajanje i razvitak osmanske paleografije i diplomatike (str. 1—185), i b) opća bibliografija objavljenih dokumenata i radova o ovoj disciplini (str. 196—312). Uz to dolaze još bibliografske skraćenice (186—197) i registar ličnih imena u tekstu i napomenama (313—329).

Materija u prvom dijelu izložena je u tri poglavlja: 1) Preduslovi za nastajanje osmansko-turske paleografije i diplomatike (1—35); 2) Odvajanje osmanske diplomatike i paleografije kao posebne discipline (36—77) i 3) Razvitak osmanske paleografije i diplomatike kao pomoćne istorijske nauke (78—147). (Napomene uz tekst 148—185).

Za početak osmanske diplomatike autor uzima godinu 1615. kada je u Francuskoj objavljen prvi turski dokument — jedna ahd-nama (ugovor) Ahmeda I iz 1604. god. francuskom kralju Henriju IV. Kada se govori o ovom najranijem interesovanju za turske dokumente, svakako treba spomenuti i Dželalzade Mustafu, zvanog Kodža Nišandži (1490/1 — 1567) koji je u svojoj istoriji vladavine Sultana Sulejmana Zakonodavca (*Tabakat ül-Memalik ve Derecat ul-Mesalik*, izd. Petra Kappert, Wiesbaden 1981) prvi od osmanskih hroničara upotrijebio dokument kao dokaz onoga o čemu govori. Prije Feridung-bega treba spomenuti pjesnika Mesihija (um. 1512) i njegov inša-zbornik *Gül-i sadberg* iz kojeg je V. Menage objavio nekoliko dokumenata.

Autor je posebno posvetio pažnju priručnicima — monografskim radovima iz osmanske paleografije i diplomatike ukazujući na doprinos i mjesto koje oni imaju danas. U opštoj ocjeni pojedinačnih manjih i većih priloga autor je ukazao i na doprinos jugoslovenskih osmanista

ovoj disciplini, kao i na izdavanje turskih dokumenata u Jugoslaviji. Autor s pravom naglašava da se u Bugarskoj i našoj zemlji, iza Turske, najviše objavljuje turska arhivska građa.

Impozantno djeluje ogromna bibliografija publikovanih turskih dokumenata i radova iz turske diplomatike i paleografije koja obuhvata preko 1400 jedinica, zaključno sa 1980. g. Time je autor dao do sada najpotpuniji uvid u sve što je objavljeno na ovom području iako i sam priznaje da bibliografija nikad ne može biti potpuna. Ipak se mora reći da su izvjesne praznine u bibliografiji radova jugoslovenskih turkologa mogle biti otklonjene boljim korišćenjem već dobro poznatog rada B. Nurudinović: *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1945-1960. i 1961-1965.* Za radove bugarskih osmanista treba ipak konsultovati B. Cvetkovu (*Bibliographie des travaux turcologiques en Bulgarie, Turcica XI, 1979, 220-253*).

Uza svo priznanje autoru za ogran roman trud na ovoj bibliografiji, ipak se mora priznati da se u njoj opaža izvjestan balkanski šlamperaj koji se prije svega ogleda u nedopustivom sažimanju dvije ličnosti u jednu, kao što je to slučaj sa imenima Fehim i Sulejman Bajraktarević. Na str. 206 navedena su samo četiri rada Fehima Bajraktarevića od kojih dva pripadaju Sulejmanu Bajraktareviću. Autor ide dotle da na str. 173, nap. 108, ispravlja J. Reychmana i A. Zajczkowskog kada navode S. Bajraktarevića sa napomenom da treba F. Bajraktarević.

Zatim se na str. 138 među savremenim jugoslovenskim osmanistima koji publikuju turske izvore navodi ime S. Dimevski, a u bibliografiji ovo ime nije zastupljeno ni sa jednom jedinicom. Koliko je nama poznato, jugoslovenski turkolog sa ovim imenom ne postoji. Auto-

ru je morala biti poznata serija *Po-pisni defteri* koju objavljuje Arhiv Makedonije u Skoplju, a čiji su priređivači M. Sokoloski i A. Stojanovski koji su do sada objavili pet tomova popisnih deftera iz 15. i 16. vijeka.

Rad H. Kalešija »Najstariji vaku-fski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku« smatramo da je trebalo posebno izdvojiti zato što se u njemu vakufname razmatraju i sa aspekta diplomatike. Na str. 108, kada se govori da drugi dio *Osmansko-turske diplomatike* B. Nedkova sadrži dokumente od 1402. do 1912. godine, trebalo je u napomeni ukazati na recenziju, objavljenu u 27. tomu POF-a (1977, str. 311-313) u kojoj se argumentovano tvrdi da najstariji dokument kod Nedkova nije iz 1402. nego iz 1499. godine. Ithijev je bio u pravu.

Kod nekih bibliografskih jedinica nema potpunih podataka, (str. 228 — Dučić, str. 231 — Fabiani).

Ali i pored ovih napomena treba kazati da rad V. Stojanova, napisan pregledno i jasno, popunjava jednu prazninu u osmanističkim studijama. Za svakog ko se bavi ili bude imao namjeru da se bavi osmanskom diplomatikom i paleografijom ovaj rad ostaje nezaobilazan priručnik.

V. Boškov

Abu'l-qasim Halaf ibn Abbas az-Zahrawi — TRAKTAT O HIRURGI I INSTRUMENTAH — Faksimile rukopisi, Izdanje teksta, Prevod s arapskoga, predislovie, primjećanija i ukazateli Z. M. Bunijatova, Moskva 1983, 284 + 317 str. (faksimili arapskog teksta manuskripta)

Nauci je poznata činjenica da su arapski srednjovjekovni učenja-

ci bili ona karika koja je spojila klasičnu helensku nauku sa evropskom. Ovo naročito vrijedi za filozofiju, medicinu i druge prirodoslovno-matematičke znanosti. Oni su prevodili djela najpoznatijih grčkih medicinara (Galena, Hipokrata, Dioskorida i dr.) i obogaćene vlastitim saznanjima predavali ih u nasljedstvo Evropi i svijetu u vidu originalnih djela koja su sami pisali. To se dešavalo kroz više stoljeća i na oba kraja tadašnjeg islamskog svijeta, u Srednjoj Aziji i na Zapadu, u Španiji.

Ono što je značio Ibn Sina (Avicenna, XI vijek) i njegovo poznato djelo Medicinski kanon (al-Qanun fi at-tibb) na Istoku (da spomenemo samo njega), to je značio njegov savremenik Zahravi na Zapadu, u arapskoj Španiji, sa svojom velikom medicinskom enciklopedijom u 30 knjiga pod zajedničkim nazivom *Kitab at-tasrif li man aġa-za 'an at-ta'lif* (Knjiga objašnjenja za onoga ko nije u mogućnosti da sastavi (takvu), ili kako se općenito naziva *Kitab az-Zahravi* (Zahravijevo djelo). I kao što je Ibn Sinaov *Kanun* bio osnovno djelo, preveden i na latinski i stoljećima služio kao glavni udžbenik medicine i na evropskim univerzitetima, to se desilo i sa Zahravijevim djelom, naročito sa 30-im traktatom tog velikog djela.

Ovdje ćemo prikazati 30-i traktat (Maqala) ove medicinske enciklopedije ili kako u naslovu izdanja koje prikazujemo stoji: *Traktat o hirurgiji i instrumentima*, djela koje je brzo postalo priručnik i imalo velikog utjecaja na razvoj istočne i evropske hirurgije i stoga predstavlja važan spomenik istorije arapske medicine i medicinske prakse.

Zahravijevo djelo je prevedeno na latinski i bilo poznato u Evropi još u drugoj polovini XII vijeka. Kao liječnik-praktičar Zahravi se

istakao naročito u hirurgiji, pa je i ovaj njegov *Traktat o hirurgiji* pobuđivao najveće interesovanje. Rukopisni primjerci ovog djela čuvaju se u rukopisnim zbirkama svjetskih naučnih centara na Istoku i Zapadu (Bankipore, Istanbul, Pariz, Beč, Lenjingrad, Baku i dr.). Ovaj Traktat je preveden više puta na razne jezike, u raznim krajevima svijeta. U posljednja dva stoljeća, tačnije od 1778. g. (kada se javlja prvi naučni prevod na latinski sa uporednim arapskim tekstom) do 1973. g. djelo je izdavano četiri puta.

Izdanje o kome je ovdje riječ, prvo je izdanje arapskog originala djela sa uporednim prevodom na ruskom jeziku. Izdanje je pripremljeno na osnovu primjerka koji se čuva u rukopisnom fondu Akademije nauka Azerbejdžanske SSR u Baku-u (M. 398). Manjkavosti bakuanskog manuskripta upotpunjavanje su iz rukopisnog primjerka u Topkapi muzeju u Istanbulu.

Ovo djelo je objavila Izdavačka kuća »Nauka« u seriji *Spomenici pismenosti Istoka* LXIII, a autor izdanja, kao što se vidi iz naslova, je profesor Zijauddin Musa Bunjajtov.

Djelo se sastoji iz dva glavna dijela i to:

- Prevod djela na ruski jezik (str. 25-284) i
- Faksimili bakuanskog rukopisnog primjerka djela (str. 1-317).

Svakom ovom dijelu prethode po dva uvodna teksta (na ruskom i arapskom jeziku). Prvi tekst pod naslovom: »Mjesto Zahravija u istoriji medicine« (str. 9-12, odnosno I-V na faksimilu), napisao je prof. Boris Petrov, dopisni član Akademije medicinskih nauka SSSR-a. Sam naslov dovoljno govori o sadržaju, a tekst je sažet, naučno zasnovan i dokumentovan.

Iza toga dolazi predgovor (str. 13-24, odnosno VI-XVII). To je

ustvarj uvodna studija autora ovog izdanja Z. M. Bunjatova u kojoj se govori o društvenim i političkim prilikama u X i XI vijeku u Španiji, tj. o zlatnom dobu kordovskog halifata, kada je i nauka doživljavala veliki uspon i kada su i na polju medicine djelovali mnogi vrsni liječnici, među njima i Zahravi o čijem životu autor daje iscrpne podatke, sve potkrijepljeno izvorima. Autor ovdje citira konstataciju engleskog islamologa U. Montgomeri Uott-a da se u Evropi još ne priznaje u dovoljnoj mjeri superiornost arapske nauke u XII i XIII vijeku, u tom kontekstu i medicine, i »da bi bila lažna gordost skrivati ili negirati tu činjenicu«.

Z. M. Bunjatov ovdje navodi i naslove svih trideset traktata ovog Zahravijeva djela. Na taj način čitaocu pruža mogućnost da dobije približan uvid u ukupnu tematiku djela.

Sam prevod ovog 30-og Traktata o hirurgiji i instrumentima na ruski jezik ima na početku sadržaj iz koga se vidi da je djelo podijeljeno u tri glave: I glava — govori o kauterizaciji. U 56 kratkih odsjeka, opisuje se primjena ove metode liječenja u 56 različitih oboljenja. II glava — sadrži 97 kratkih odsjeka i govori o operativnim zahvatima (rasijecanje, probadanje, odsijecanje i odstranjivanje i dr.) na raznim dijelovima ljudskog tijela. III glava — sadrži kratki uvod i 35 odsjeka, a govori o lomovima kosti na raznim dijelovima ljudskog tijela, operativnim zahvatima i liječenju dijelova tijela oboljelih usljed lomova, liječenju iščašenja itd.

Pravi uvid u sadržaj mogao bi se dobiti ako bi naveli naslove svih 188 odsjeka, ali bi tada prikaz bio preopširan.

Unutar teksta originala, a također i unutar prevoda, nalazi se oko 200 crteža hirurškog pribora koji

se tada upotrebljavao. Uz prevod su doneseni i indeksi, kao i rezime djela na engleskom jeziku.

Zbog toga što je djelo prevedeno i na ruski jezik pristupačno je širem krugu zainteresovanih za oblast istorije medicine, za bolje sagledavanje stanja i mogućnosti medicine u srednjem vijeku, za lakše i potpunije sagledavanje ove discipline i kod nas, jer je sigurno da je i na ovim prostorima posredno baštinjena arapska srednjevjekovna medicina i farmakologija.

S. Trako

Valery Stojanow, DIE ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER OSMANISCH-TÜRKISCHEN PALÄOGRAPHIE UND DIPLOMATIK — mit einer Bibliographie. — Islamkundliche Untersuchungen — Band 76 — K. Schwarz Verlag, Berlin 1983.

Doktorska teza V. Stojanova o postanku i razvoju osmansko-turske paleografije i diplomatike ima za cilj, kako to objašnjava sam autor, imajući u vidu ogromnu važnost ovih dviju grana kao pomoćnih istorijskih nauka općenito, da na osnovu dosadašnjih istraživanja da jedan sistematski pregled istorijskog razvitka, metodoloških problema, te dostignuća i rezultata na ovom području.

Iako se prva izdanja osmanskih izvora pojavljuju još u 17. v. (F. Sauary je 1615. godine u novoosnovanoj orijentalnoj štampariji u Parizu objavio tekst mirovnog i trgovačkog ugovora između kralja Anrija IV i sultana Ahmeda I), ipak se to ne može smatrati nastankom ovih disciplina. Čak i kasnija prava poplava u objavljivanju

izvora, sve do početaka 20. v., karakteriše se više kao »pripremljeni period«, pošto se objavljeni izvori pojavljuju uglavnom kao ilustracije i prilozi uz pojedine gramatike, hrestomatije, pa i istorijske studije. Nedostaju teoretske rasprave o pojedinim problemima i aspektima osmanske paleografije i diplomatike. Osnova za razvoj ovih disciplina stvorena je u 19. v., u opštem razvitku društvenih nauka, a time i orijentalistike. Pojavljuje se već i specijalizirana periodika (Wiener Zeitschrift. . . , Zeitschrift der DMG), zatim mnogi radovi, koji ni do danas nisu izgubili na svojoj važnosti (D'Ohsson, Hammer, Gévay).

Dvadesetih godina ovog vijeka dolazi do konačnog izdavanja osmansko-turske paleografije i diplomatike kao samostalnih pomoćnih istorijskih nauka. Uz publikovani dokumenat donosi se i analiza teksta, prikaz njegove unutarnje i vanjske strukture, okolnosti i uzroci nastajanja, itd. Prvim korakom na ovom planu autor smatra radove F. Krälitza. Navodeći i kraće opisujući većinu do danas objavljenih radova sa ovog područja, Stojanow se posebno zadržava na prikazivanju monografija: »Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn« L. Feketea (1926), »Zarys dyplomatyki osmansko-tureckiej« A. Zajaczkowski — J. Reychmana (1955), »Paleografia si diplomatica turco-osmana« M. Guboglua (1958), »Osmanoturška diplomatika i paleografija« B. Nedkova (1966), te »Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi« T. Gökbilgina (1979). Svaku od ovih monografija, koje predstavljaju i specifične udžbenike, autor je detaljno i kritički analizirao sa sadašnjeg aspekta. Nakon toga, donešene su najvažnije rasprave o pojedinim problemima sa područja os-

mansko-turske paleografije i diplomatike, od samih početaka pa sve do najnovijeg vremena. Bibliografija koja slijedi nakon pregleda, vrlo je iscrpna i apsolutno upotpunjuje sve što je rečeno u samom tekstu. Sadrži skoro sve dosad objavljeno na paleografsko-diplomatičkom području, a registar ličnih imena u tekstu i primjedbama olakšaće snalaženje u ovom nadasve korisnom djelu.

Djelo predstavlja izvanredan informativni i kritički pregled rezultata koje su postigle ove nauke, a istovremeno naznačava mnoga pitanja koja ostaju otvorena — pitanje jedinstvene periodizacije, zatim klasifikacije izvora, pitanje istorijskog razvoja osmanskih dokumenata, uticaja koje su primali i sa Istoka i sa Zapada, itd. Međutim, s obzirom na relativnu mladost ovih disciplina, njihov dalji razvoj se tek očekuje, a imajući u vidu rezultate koje su već postigle, nema razloga sumnjati u uvjerenje da novi uspjesi i rezultati tek slijede.

Pregled sadržaja omogućiće uvid u kompoziciju rada:

Uvod I—V

1. *Pretpostavke za nastanak osmansko-turske paleografije i diplomatike* (Pripremljeni period — do 20-tih godina 20. vijeka) 1—35

Početak naučnog interesa za osmansko-turske arhivske izvore, Priкупljanje i obrada osmansko-turskih isprava kao istorijskih izvora, Do kraja 19. vijeka, Od početka 20. vijeka do 20-tih godina (1900—1919).

2. *Izdavanje osmansko-turske paleografije i diplomatike* (20-te godine 20. vijeka) 36—77.

Friedrich von Krälitz-Greifendorst i prvi teoretski radovi na području osmanske paleografije i diplomatike, »Prilozi za osmansku istoriju«, Lajos (Ludwig) Fekete i značenje njegovog »Uvoda . . . « kao prve temeljne monografije u nauci o os-

manskim izvorima, Dalja izdanja 20-tih godina.

3. *Razvitak osmansko-turske paleografije i diplomatike kao pomoćnih istorijskih nauka* 78—147

Opšte glavne monografije o osmansko-turskoj paleografiji i diplomatiki, Ananiasz Zajaczkowski — Jan Reychman, Mihail Guboglu, Boris Nedkov, Najvažnije rasprave o pojedinim aspektima osmansko-turske paleografije i diplomatike.

I *Primjedbe* 148—185

II *Bibliografske skraćenice* 186—197

III *Opšta bibliografija* 198—312

IV *Registar ličnih imena u tekstu i primjedbama* 313—329.

F. Cviko

Hedda Reindl, MÄNNER UM BÄYEZID — EINE PROSOPOGRÄPHISCHE STUDIE ÜBER DIE EPOCHEN SULTAN BAYEZIDS II (1481—1512). Klaus Schwarz Verlag Berlin 1983, 415 str. (Islamkundliche Untersuchungen, Band 75.)

U osmanistici do sada nije poznata ni jedna prozopografska studija o vladavini bilo kog sultana. U tom pogledu ovaj rad predstavlja pionirski poduhvat kao izuzetan prilog osmanističkim istraživanjima.

Autor ove obimne studije, koja je inače doktorska disertacija branjena na univerzitetu u Minhenu, postavio je sebi zadatak da dà biografije vodećih državnika iz vremena Bajazita II kao prilog njegovoj personalnoj politici. »Mi smo«, kaže A., »relativno dobro informisani o spoljnopolitičkoj aktivnosti Bajazita II, ali naša poznavanja unutar-njih prilika, prije svega njegove personalne politike su još uvijek nepotpuna«. I upravo popunjavanje te

praznine predstavlja cilj ove studije.

Osnovnom dijelu rada (biografije državnika) prethode slijedeća tri poglavlja: 1) izvori, 2) funkcije i 3) istorijski pregled. Kao osnovni izvor za izradu ove veoma značajne monografije služile su brojne osmanske hronike o ovom periodu, počevši od Ašik-paša-zadea, preko Dursun-bega i Orudž-bega pa sve do Kemal-paša-zadea, a od zapadnih izvora to su: Historia Turchesca autora Gian Maria Angioiello i dnevnici čuvenog mletačkog sekretara Marina Sanuta. U svom kritičkom osvrtu na korištene izvore autor kaže da mnoge podatke koje pružaju osmanske hronike o turskim državniciima potvrđuju sa svoje strane i zapadnoevropski izvori.

Drugo poglavlje započinje sa dvije veoma zanimljive konstatacije: »kako osmanski tako i evropski izvori ostavljaju otvoreno pitanje koliko je bio stvarni udio sultana u vođenju državnih poslova; isto tako malo se može jasno odrediti koliko je veliki vezir bio samo izvršni organ sultanove politike«. Što se tiče personalne politike Bajazita II, koga su kasnije istoričari nazvali svetim — »veli«, tu se, po mišljenju autora, ispoljava strogo određena koncepcija: u zapadnim graničnim područjima, kao što su Bosna, Smederevo i Morea (Peloponez), zbog njihovog političko-strategijskog značenja, bili su u određenim trenucima postavljeni za namjesnike ljudi najvišeg ranga u državi, koji su kasnije opet imali mogućnost da uskoče u najuži krug visokih državnika.

U pregnantno i jasno izloženom istorijskom pregledu, ukazivanjem na pojedine probleme ovog perioda koji čekaju da budu predmet posebnih ispitivanja, autor pokazuje izvanredno i suptilno poznavanje čitave Bajazitove epohe.

Glavni dio rada čine biografije vodećih ličnosti Bajazitovog vremena: veliki veziri, veziri, beglerbegovi — rumelijski i anadolski, ukupno 21 na broju, uključujući i princa Ahmeda, neuspješnog pretendenta na presto. Politička karijera velikog broja ovih državnika započinje još za vrijeme Mehmeda II (1451—1481), a nastavlja se i završava u doba vladavine Bajazita II. Izuzetak čini samo Hersek-zade Ahmed-paša koji nastavlja da djeluje kao državnik i za vrijeme Selima I.

Dobro poznata činjenica iz osmanske istorije da veliki broj visokih državnika nije bio turskog porijekla potvrđuje se u ovim biografijama u potpunosti. Od ukupno dvadeset državnika Bajazitove ere jedanaest je neturskog, odnosno albanskog, grčkog i slovenskog porijekla. Mnogi od njih služili su kao sandžakbegovi u Bosni i Srbiji, zbog čega ova studija ima poseban značaj za jugoslovensku historiografiju. Bez namjere da svakog od njih

pojedinačno ističemo, spomenuli bismo samo bosanskog namjesnika Firuz-bega (1504—1512), za koga autor kaže da je »u svojim rukama držao mnoge niti osmanske špijunske mreže«. Kao čovjek koji je bio najbolje upoznat sa prilikama na Zapadu, on je u Sarajevu vodio tajne pregovore i sa Mlečanima i sa predstavnicima njemačkog cara Maksimilijana. Inače, zna se da je Dubrovnik obavljao za Turke špijunsku djelatnost koja se sastojala u slanju obavještenja o situaciji na Zapadu.

Ovim radom se svakako ne iscrpljuje prozopografska slika Bajazitove epohe. Iz brojnih napomena jasno se vidi da sav materijal koji nude izvori nije mogao biti uvršten u ovaj rad. Stoga se može očekivati da uslijedi još jedna studija o ličnostima nižeg ranga iz vremena vladavine Bajazita II. Bez obzira na to, djelo ostaje kao nezaobilazan priručnik kod proučavanja Bajazitovog vremena.

V. Bošković